

УДК 342.727:342.531.43(73)

**СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД:
ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ В ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ США**

Червяцова А. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри конституційного,
муніципального і міжнародного права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено аналізу практики Верховного Суду США, яка стосується вирішення конфлікту між правом на свободу вираження поглядів та правом на справедливий суд. У статті розглядаються рішення Верховного Суду США, прийняті ним у середині ХХ ст., які мають значення судових прецедентів і які стосуються обмеження свободи слова і свободи преси з метою забезпечення й захисту інтересів правосуддя.

Ключові слова: свобода вираження поглядів, свобода слова, свобода преси, право на справедливий суд, Верховний Суд США, обмеження права на свободу вираження поглядів.

Аннотация: Статья содержит развернутый анализ практики Верховного Суда США, которая касается разрешения конфликта между правом на свободу выражения взглядов и правом на справедливый суд. В статье рассматриваются решения Верховного Суда США, принятые им в середине ХХ ст., которые в настоящее время имеют силу судебных прецедентов и которые касаются ограничения свободы слова и свободы прессы в целях обеспечения и защиты интересов правосудия.

Ключевые слова: свобода выражения взглядов, свобода слова, свобода прессы, право на справедливый суд, Верховный Суд США, ограничения права на свободу выражения взглядов.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the decisions of the Supreme Court of the USA relating to a conflict between the right to freedom of expression and the right to a fair trial. The article discusses decisions taken by the Supreme Court in the middle of the 20th century, in which the Supreme Court set limits and restrictions on freedom of speech and freedom of the press to ensure and protect the interests of justice and right to a fair trial.

Key words: freedom of expression, freedom of speech, freedom of the press, right to a fair trial, Supreme Court of the USA, limits and restrictions of the freedom of expression.

Свобода вираження поглядів є одним із фундаментальних прав у системі прав і свобод особистості, і разом із тим виступає підґрунтям демократії. Вона забезпечує самовираження особистості, виступає необхідним засобом отримання знань та пошуку правди, забезпечує всім членам суспільства участь у прийнятті рішень, і, нарешті, дозволяє діяти суспільної злагоди, підтримуючи хиткий баланс між здоровою багатоманітністю поглядів і необхідним консенсусом. Таким чином, свобода вираження поглядів лежить в основі чотирьох соціальних цінностей: індивідуальної самореалізації, пошуку правди, участі у суспільному житті й балансу між змінами та стабільністю [1, с. 6-7].

Враховуючи значення свободи вираження поглядів, а також складність і неоднозначність питань, пов'язаних з її забезпеченням та реалізацією, дослідженню її проблем присвячують свої роботи як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, зокрема, Ш. Голдман (Sh. Goldman), Т. Емерсон (T. Emerson), М. Л. Ентін, Ф. Кемпіс (F. Kempes), А. М. Колодій, Р. Ланденсон (R. Landenson), Г. Летсас (G. Letsas), В. І. Мункян, А. Ю. Олійник, П. М. Рабинович, В. О. Туманов, С. Фарран (S. Ferran), Ж. Хеммер (J. Hemmer), В. М. Шаповал, С. Шевчук, М. Яніс (M. Janis) та інші.

Слід зазначити, що попри виключне значення свободи вираження поглядів як матриці і обов'язкової умови чи не кожної іншої свободи [2, с. 20], вона не є абсолютною і має певні межі й

обмеження. Відносний характер свободи вираження поглядів відображений у низці нормативно-правових актів, які поряд з формулюванням цього права встановлюють перелік інтересів, заради забезпечення яких свобода вираження поглядів може бути обмежена.

Зокрема, свобода вираження поглядів у деяких випадках конфліктує з правом на справедливий судовий розгляд. Практика Верховного Суду США – країни з високими стандартами у галузі забезпечення свободи вираження поглядів (свободи слова), пропонує низку підходів до вирішення конфлікту між правом на свободу вираження поглядів та правом на справедливий суд. На думку Верховного Суду США (далі Суд), зловживання свободою слова може мати негативними наслідками неповагу до суду або розголошення таємниці судства, тобто відомостей, які мають значення для справи (*pretrial publicity*). Крім того, задоволення прагнення громадськості знати про судову справу може порушити право підсудного або учасників цивільного процесу на справедливий і неупереджений суд. Відповідно, інтереси правосуддя можуть вимагати обмеження інформації про перебіг судового процесу. Наприклад, з цією метою суд може заборонити журналістам певні дії – фотографувати у залі суду [3], оприлюднювати імена присяжних [4] або свідків по справі [5], розповсюджувати іншу інформацію, яка має значення для процесу [6], робити замальовки учасників процесу [7] тощо. У випадку застосування подібних обмежень щодо ЗМІ та журналістів, Суд має вирішити конфлікт між правами Першої поправки та

правом на справедливий суд, які гарантовані Шостою поправкою.

У 1972 році у справі Дікінсон (Dickinson) Суд встановив правило, згідно з яким преса має дотримуватися обмежень щодо висвітлення судового процесу, навіть якщо відповідне судове рішення у подальшому буде визнане неконституційним. По цій справі журналісти Ларрі Дікенсон (Larry Dickens) і Гіббс Адамс (Gibbs Adams) на порушення встановленої судової заборони оприлюднили показання свідка, які були отримані від нього під час відкритого судового слухання (відповідно до судової ухвали преса могла загадати у новинах лише факт слухання справи, але не могла висвітлювати деталі). Це стало підставою притягнення журналістів до відповідальності за неповагу до суду. Розглядаючи апеляцію, Суд США дійшов висновку, що суспільство (громадськість) має право знати про обставини, встановлені в ході судового розгляду, і що не слід обмежувати пресу у висвітленні перебігу відкритого судового процесу. Разом із тим, Суд зазначив: «Визнання рішення окружного суду таким, що не відповідає конституції, не виключає відповідальності за неповагу до суду. Преса мала домагатися скасування відповідних обмежень, використовуючи правові засоби, а не ігнорувати судову ухвалу» [8].

У 1974 році у справі *Times-Picayune* Суд встановив правило, згідно з яким заборона висвітлення перебігу процесу у пресі має бути обумовлена наявністю прямої і безпосередньої загрози [9]. Зазначений принцип був підтверджений у справі *Nebraska Press Association*, по якій у 1976 році Верховний Суд скасував обмеження щодо діяльності преси. Заборона стосувалася висвітлення процесу по справі про вбивство шести осіб, членів однієї родини. Звинувачення ґрунтувалося на зізнанні підсудного, одержаних поліцією при його затриманні. Районний суддя заборонив газетам поширювати ці показання доти, доки не сформовано суд присяжних. Заборона також стосувалася особистих записів підсудного, зроблених ним напередодні вбивства, медичних висновків по справі, відомостей про свідків та обставини злочину. На думку судді, «...враховуючи характер злочину, передчасна публічність створює реальну і безпосередню загрозу праву підсудного на справедливий суд». Асоціація газет штату Небраска звернулася до Верховного Суду США з метою скасування заборони. Суд підтримав позицію преси. У рішенні по справі говориться: «Попередні заборони щодо свободи слова і преси є найбільш серйозним втручанням у права, гарантовані Першою поправкою. Безумовно, існує ризик, що досудове розголошення інформації по справі, як правдивої так і неправдивої, може вплинути на осіб, які братимуть участь у справі у якості присяжних. Однак, у цій справі немає доказів, що публікації у пресі були б настільки впливовими, що дванадцять присяжних не зможуть, слідуючи інструкціям, отриманим від судді, виконати свій громадський обов'язок і винести вердикт, ґрунтуючись виключно на фактах, встановлених і досліджених у залі суду. Отже, у цій справі немає жодних доказів необхідності застосування попередніх обмежень свободи преси» [10]. Суд визнав важкість

встановлення відповідних доказів, але без них попередні обмеження преси не будуть правомірними.

Приклад цікавого підходу до встановлення порядку взаємин між пресою і судом, до речі, підтриманого Верховним Судом США, дає справа *KPNX*. Розглядаючи справу про вбивство, районний суддя встановив два обмеження щодо висвітлення цього процесу у пресі. По-перше, суд заборонив судовому персоналу, адвокатам, свідкам, присяжним та іншим учасникам процесу спілкуватися з пресою. Натомість було введено спеціальну посадову особу, яка мала співпрацювати зі ЗМІ і забезпечувати єдине і достовірне джерело інформації про перебіг процесу. По-друге, суддя наказав, щоб усі замальовки присяжних, які газети мали намір оприлюднити, підлягали попередньому перегляду суддею.

Інформаційна компанія *KPNX* побачила у цьому порушення конституційних гарантій свободи слова і звернулася до Верховного Суду США. Однак, останній підтримав позицію районного суду і залишив обмеження в силі. Стосовно першого обмеження Верховний Суд США дійшов висновку, що нерегульоване спілкування між пресою і особами, причетними до судового розгляду, не сприяє повному і всебічному висвітленню перебігу процесу, що є суттєвою проблемою, яка обґрунтовує введення даного обмеження. Друге обмеження, попри те, що, на думку суду воно схоже на попередні обмеження свободи преси, є також припустимим, оскільки серед усіх можливих обставин, які стосуються судового процесу, найменшого суспільного значення мають замальовки окремих присяжних [11].

В умовах сучасного рівня розвитку ЗМІ та телекомунікацій справа відбору незалежних присяжних дедалі стає складнішою. Завдяки газетам, радіо, телебаченню, Інтернет потенційні присяжні дізнаються про деталі справи ще до того, як розпочато судове слухання. Журналісти оприлюднюють інтерв'ю, які вони беруть у поліцейських, слідчих, прокурорів, свідків, потерпілих і навіть підозрюваних. Таким чином громадськість дізнається про факти, достовірність яких не була перевірена у суді, а іноді навряд чи буде перевірена, оскільки вони не відносяться до справи [12, с. 319-320]. Більше того, проблема передчасного розголошення матеріалів слідства залишається і після того, як присяжних було обрано, оскільки новини про перебіг справи, а також інші обставини залишаються для них доступними. Подібні випадки є прикладом виникнення конфлікту між правом підсудного на справедливий судовий розгляд і правом громадськості на доступ до інформації.

Іноді ЗМІ передчасно оприлюднюють відомості, які стосуються підозрюваної особи, оголошують її злочинцем, не чекаючи винесення судового рішення. За таких обставин суд має обмежити негативний вплив подібних публікацій на об'єктивність судового розгляду.

Так, у 1949 році у штаті Флорида двоє чорношкірих чоловіків Самуель Шепхерд (Samuel Shepherd) та Волтер Ірвін (Walter Irvin) були звинувачені у зґвалтуванні 17-річної білошкірої дівчини. Після того, як у місцевій газеті було оприлюднене їхнє зізнання, розлучений натовп

намагався захопити в'язницю, щоб піддати затриманих суду лінча, будинок одного з них було підпалено, а родичі заарештованих було змушені тікати з міста, рятуючись від помсти. Судовий розгляд по справі тривав протягом кількох місяців. Упродовж цього часу газети друкували карикатури із зображенням електричного стільця та написом «жодного компромісу – смертна кара». Підозрюваних було засуджено до вищої міри покарання попри те, що їхні зізнання не отримали жодного доказу на підтвердження правдивості.

Розглядаючи апеляцію по цій справі, Верховний Суд США зазначив: «Дуже важко увияти інший випадок більш суттєвого впливу на суд, ніж оприлюднення у пресі зізнання підозрюваного; і саме це зізнання, отримане без присяги, неперевірене і непідкріплене доказами, було подано присяжним як готове рішення і було покладено в основу обвинувального вироку» [13].

Таким чином, Суд дійшов висновку, що газети, здійснюючи своє конституційне право на свободу слова, не може позбавляти обвинуваченого права на справедливий суд. У справі Shepherd злочин торкнувся глибоких почуттів, викликав суспільне обурення і гнів, які були повною мірою використані пресою. Протягом процесу суддя виявився безсилим захистити підсудних від компанії, яку преса розгорнула проти них поза стінами суду.

Розглянута у 1959 році справа Маршала (Mashall) також стосувалася передчасного розголошення інформації і порушення принципу неупередженості судового розгляду. У цій справі Маршал був звинувачений у незаконному продажі рецептурних препаратів. У період знаходження справи на стадії судового розгляду дві місцеві газети оприлюднили статті, у яких розповідалося про незаконну медичну практику підсудного в минулому. Обвинувачений побачив у цьому порушення його права на справедливий суд, оскільки публікації вплинули на думку присяжних по справі. По цій справі Суд погодився з позицією заявника, зазначивши, що газетна інформація не могла не сформувати у присяжних упереджене ставлення до підсудного. За цих підстав Суд скасував вирок по справі і направив її на новий судовий розгляд [14].

У 1961 році у справі Ірвіна (Irvin) Суд знову зіткнувся з порушенням пресою права на справедливий судовий розгляд в результаті передчасного поширення інформації, що створило упереджене ставлення до підсудного. Леслі Ірвін був заарештований поліцією штату Індіана за вчинення крадіжки. Через кілька днів після поліція і прокуратура оприлюднили у пресі повідомлення, що «скажена собака» Ірвін зізнався у вчиненні шести вбивств. Протягом кількох місяців, які передували розгляду справи у суді, газетні заголовки, статті, карикатури були спрямовані проти затриманого. Коли нарешті почалися судові слухання, преса писала, що «суспільство переповнюють почуття справедливого обурення і гніву» й підкреслювала негативне ставлення громадськості до колишнього сантехніка. Газетні заголовки повідомляли, що по справі важко знайти неупереджених присяжних – таку сильну ненависть викликали злочини Ірвіна. Адвокати підсудного звернулися з клопотанням про

зміну місця судового слухання справи. Їхнє клопотання було задоволено. Але й тут преса наздогнала підсудного. Повторне клопотання про зміну суду було залишено без задоволення попри те, що при формуванні суду присяжних з 430 кандидатів 370 зазначили, що впевнені у винуватості підсудного. Результатом «інформаційної підтримки» судового процесу з боку газет стало засудження Ірвіна до страти. Суд скасував вирок, мотивуючи це тим, що дії преси порушили право підсудного на справедливий суд. По цій справі Суд зазначив: «Коли на карту поставлене життя, вимога забезпечити об'єктивний розгляд неупередженим судом присяжних не є надмірною» [15]. Справу було переглянуто іншим судом в умовах меншої інформаційної та емоційної напруженості. Підсудного було визнано винуватим, але засуджено до довічного ув'язнення.

У справі Рідеау (Rideau), яка розглядалася двома роками пізніше, Суд також встановив порушення права підсудного, що сталося внаслідок передчасного і упередженого розголошення інформації. У цій справі дії преси унеможливили об'єктивний розгляд справи у суді.

Уільберт Рідеау був затриманий за підозрою у пограбуванні банку. Наступного ранку після затримання місцеве телебачення показало двадцятихвилинний допит затриманого, під час якого Рідеау визнав свою вину. Телевізійну аудиторію програми склало понад 150 тис. осіб – мешканців невеликого міста Лейк-Чарльз, у якому сталося пограбування. Адвокати підсудного вимагали змінити місце судового розгляду. Їхнє клопотання не було задоволено, що стало причиною звернення до Верховного Суду США. У рішенні, прийнятому вищою судовою інстанцією, говориться: «Для кожного, хто дивився телевізор, однозначним є висновок, що спектакль, показаний по телебаченню, був слуханням справи Рідеау. Будь-яка судова процедура після телевізійного спектаклю, в якому затриманий визнає свою провину, є фарсом, звичайною формальністю» [16].

Класичним прикладом передчасної публічності і порушення права підсудного на справедливий судовий розгляд є справа Шеппарда (Sheppard). У червні 1954 року дружину доктора Сема Шеппарда було знайдено вбитою у їхньому власному будинку. Підозра у вчиненні злочину впала на чоловіка вбитої. Хід досудового слідства широко висвітлювався місцевою пресою. Газети підкреслювали небажання Сема Шеппарда співпрацювати зі слідством. Це дало пресі підстави стверджувати, що чоловік вбитої і є злочинцем, який скоїв вбивство дружини з мотивів рівності, запідозривши її у подружній зраді. Заголовки газет закликали заарештувати Шеппарда і піддати його суду. «Чому Шеппард не у в'язниці?», «Поліція бездіє», «Злочинець-чоловік на волі» – такими були заголовки статей, присвячених справі. Під впливом газетної кампанії Шеппарда було заарештовано.

Газети оприлюднили імена і адреси потенційних присяжних по справі. При формуванні суду присяжних усі кандидати, крім одного, визнали, що відчували на собі вплив преси. Під час судового засідання присяжні знаходилися у центрі уваги засоби масової інформації, їхні фотографії були

оприлюднені в усіх місцевих газетах більше сорока разів, а сам судовий процес отримав широкого розголосу. Чотири ряди стільців у судовій залі були щент заповнені журналістами: перші два – зайняли представники теле- та радіоканалів, третій – був відведений для журналістів газет, на четвертому – розмістилися рідні та друзі родини Шеппардів.

Представники ЗМІ зайняли усі кімнати першого поверху будинку суду. Там були встановлені телеграф і телефони, щоб прискорити процес передачі інформації з залу суду на сторінки газет та в ефір телерадіокомпаній. Один з телевізійних каналів розташував своє обладнання на третьому поверсі, поряд з кімнатою присяжних. У коридорі, біля входу до судової зали фотографі робили знімки під час судових перерв. Камери були розташовані і поза будинком суду; вони знімали підсудного, суддю, присяжних та інших учасників процесу, коли вони заходили і виходили із суду.

Протягом судового слухання продовжували виходити новини, які налаштовували громадськість проти Шеппарда й формували у громадськості впевненість в його винуватості. Завдяки пресі справа отримувала додаткових жакливих подробиць, правдивість яких не була перевірена у суді. Відповідно, розгляд справи завершився винесення обвинувального вироку.

Переглядаючи справу, Верховний Суд США встановив факт порушення права Шеппарда на справедливий суд. На думку Верховного Суду США, суддя по справі не зміг забезпечити підсудному дотримання його процесуальних прав, оскільки втратив контроль над пресою, що призвело розгляду справи в атмосфері шоу. Цього б не сталося, якби суд слідкував за всім, що відбувалося в залі судових засідань та у приміщеннях суду. Відповідно, суддя по справі мав ужити таких заходів: по-перше, обмежити присутність преси у суді, коли стало зрозуміло, що права Шеппарда порушуються; по-друге, ізолювати свідків і не допустити їхнього опитування пресою й передчасного розкриття показань; по-третє, контролювати інформацію, яка надавалася пресою, оскільки більшість з того, що було сказано і надруковано журналістами, не відповідала дійсності, а лише породжувала чутки і плутанину [17]. Отже, за цих підстав обвинувальний вирок щодо підсудного було скасовано, а в результаті повторного розгляду справи іншим судом Шеппарда було виправдано.

Аналіз обширної практики Верховного Суду США, засвідчує, що вищий судовий орган доволі обережно підходить до обмеження свободи вираження поглядів, приймаючи рішення у більшості випадків на користь преси. Застосовуючи критерій явної і безпосередньої загрози, Суд встановив такі

підходи до вирішення конфлікту між свободою вираження поглядів і правом на справедливий суд (показово, що рішення, які сьогодні мають характер прецедентів, були прийняті в середині ХХ століття):

«...суддя не повинен звинувачувати у неповазі до суду кожного, хто його критикує, або оприлюднює статті, які роблять його непопулярним...»; пристрасть, з якою написані критичні статті, а також використані у них висловлювання, самі по собі не дають підстав говорити про неповагу до суду; «слід очікувати на критику. Обговорення рішень і дій суду є припустимими, якщо не необхідними. Та обставина, що дискусія не була приємною для суду, ще не означає наявності реальної загрози інтересам правосуддя»;

«навіть якщо громадяни, висловлювання яких наводяться на сторінках преси є винуватими у неповазі до суду, свобода преси вимагає, щоб їхня поведінка також була висвітлена» [18];

преса має дотримуватися обмежень щодо висвітлення судового процесу, навіть якщо відповідне судове рішення у подальшому буде визнане неконституційним [8];

заборона висвітлення перебігу процесу у пресі має бути обумовлена наявністю прямої і безпосередньої загрози [9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Emerson, Thomas I. The system of Freedom of Expression. – New York: Random House, 1970.
2. Urofsky, Melvin. Rights of People. Individual Freedom and the Bill of Rights. – US Department of State, Bureau of International Information Programs, 2007. – 210 p.
3. Seymour v. United States, 373 F.2d 629 (1967).
4. Schuster v. Bowen, 347 F. Supp. 319 (1972).
5. Wood v. Goodson, 485 S.W. 2d 213 (1972).
6. Miami Herald Publishing Company v. Rose, 271 So. 2d 483 (1972).
7. Sun Company of San Bernadino v. Superior Court, 29 Cal. App. 3d 815 (1973).
8. United States v. Dickinson, 94 S.Ct. 270.
9. Times-Picayune Pub. Co. v. United States, 345 U.S. 594.
10. Nebraska Press Association v. Stuart, 427 U.S. 539 (1976).
11. KPNX Broadcasting Co. v. Arizona Superior Court, 459 U.S. 1302 (1982).
12. Hemmer J. J. The Supreme Court and the First Amendment. – New York: Prager, 1986. – 434 p.
13. Samuel H. Sheppard, v. E. L. Maxwell, 384 U.S. 333 (86 S.Ct. 1507, 16 L.Ed.2d 600).
14. Marshall v. United States, 360 U.S. 310 (1959).
15. Irvin v. Dowd, 366 U.S. 717 (1960).
16. Rideau v. Louisiana, 373 U.S. 723 (1963).
17. Sheppard v. Maxwell, 384 U.S. 333 (1966).
18. Craig v. Harney, S.Ct.1249 (1957).